

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۱، بهار ۱۳۸۸، صفحات ۱۰۹-۱۲۷

عوامل مؤثر بر مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی استان ایلام: مطالعه موردی شهرستان شیروان و چرداول

علیرضا جمشیدی، مصطفی تیموری، محمد حاضری، کوروش روستا*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۸/۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۳/۱۳

چکیده

زمین یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در تولید بخش کشاورزی محسوب می‌شود. وجود واحدهای خرده مالکی، به دلیل عدم استفاده مؤثر از فناوری، ماشین‌آلات و عوامل تولید کشاورزی، عامل محدود کننده بهره‌وری و بازدهی تولید در بخش کشاورزی محسوب می‌شود. هدف این نوشتار بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی شهرستان شیروان و چرداول در استان ایلام است. در این پژوهش اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه، و آماره‌های توصیفی و استنباطی در قالب تحلیل‌های یک متغیره و دو متغیره مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سطح تحصیلات، و آگاهی بهره‌برداران از مفهوم یکپارچه‌سازی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تمایل مالکان به مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی، و بالا بودن هزینه‌های اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی، اصلی‌ترین عامل بازدارنده اجرای طرح است. جهت افزایش مشارکت کشاورزان در

---

* به ترتیب، نویسندگان اول و دوم دانشجویان توسعه روستایی دانشگاه صنعتی اصفهان؛ کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی؛ و عضو هیئت علمی گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بیرجند.

اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی، اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های گروهی، سازمان‌دهی کشاورزان در شکل‌های روستایی، اعطای تسهیلات اعتباری و مالی به منظور یکپارچه کردن اراضی، و اجرای عملیات زیر بنایی دیگر پیشنهاد می‌شود.

کلید واژه‌ها: توسعه کشاورزی / مشارکت روستایی / یکپارچه‌سازی اراضی / ایلام (استان) / مطالعه موردی / شیروان و چرداول (شهرستان).

* * *

مقدمه

پراکندگی اراضی یکی از معضلات بخش کشاورزی محسوب می‌شود، به طوری که کلیه صاحب‌نظران آن را یکی از موانع اصلی توسعه می‌دانند و در مقابل، از یکپارچگی اراضی به عنوان یکی از عوامل عمده دگرگونی در بخش کشاورزی یاد می‌کنند. در این زمینه، تقلیل هزینه‌های کشت و افزایش بازدهی محصولات کشاورزی از اهداف اساسی سیاست‌گذاران بخش کشاورزی است. نرخ بازگشت سرمایه در طرح‌های یکپارچه سازی متفاوت است، به طوری که در هلند نرخ بازگشت سرمایه ۶ تا ۱۵ درصد و در قبرس این نرخ ۱ تا ۲۲ درصد گزارش شده است (Demen, 2002).

پراکندگی و کوچکی قطعات در کشور ما نیز موجب شده تا فرایند تولید محصولات کشاورزی در بسیاری از نقاط کشور به صورت سنتی انجام گیرد و امکان استفاده بهینه از فناوری و امکانات نوین کشاورزی مقدور نباشد. از طرفی با توجه به رشد روزافزون جمعیت در روستاها و افزایش نسبی آن در شهرها، تولیدات کشاورزی در داخل کشور با نظام سنتی موجود، جوابگوی تقاضای جمعیت نخواهد بود و برای جوابگویی به تقاضای موجود، مسئولان سیاست واردات را اتخاذ می‌کنند که این امر باعث خروج ارز از کشور و همچنین بدتر شدن وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستاییان می‌شود و به دلیل اقتصادی نبودن تولید در واحدهای کوچک، آنان را ناگزیر از مهاجرت به نقاط شهری می‌کند.

مباحث فوق، بیانگر اهمیت انتخاب روشی مناسب برای بهبود وضعیت ارضی کشاورزی است تا با مدد گرفتن از آن بتوان از منابع موجود در بخش کشاورزی استفاده بهینه کرد. از طرفی تحقیقات و تجربیات گذشته بیانگر این واقعیت است که موفقیت هر طرح یا برنامه‌ای در گرو تحقیقات علمی و متناسب با نوع نگرش و باورهای افراد و جامعه مورد نظر می‌باشد. این مهم ما را بر آن داشت تا پژوهشی درباره عوامل مؤثر بر مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی شهرستان شیروان و چرداول طرح‌ریزی کنیم تا بتوانیم با شناسایی عوامل مؤثر، به نوع نگرش افراد در این زمینه دست یابیم. امید است این طرح بتواند گامی هرچند کوچک در جهت یکپارچه‌سازی اراضی زراعی باشد.

تعاریف عملیاتی پژوهش

- پراکندگی اراضی: عبارت است از وضعیتی که در آن اراضی متعلق به هر زارع در محدوده یک مزرعه در نقاط مختلف پراکنده، و غالباً در فواصلی دور از هم واقع شده باشند. از دیر باز پراکندگی اراضی زراعی کشاورزی در بسیاری از کشورهای جهان وجود داشته و در کشورهای پرجمعیت آسیا و خاور دور از شدت بیشتری برخوردار بوده و مشکلات زیادی را به بار آورده است (FAO, 1956).
- یکپارچه‌سازی: مفهوم یکپارچه‌سازی در فرهنگ‌نامه‌ها با تعابیر گوناگونی ارائه شده است؛ از جمله در فرهنگ کشاورزی ایران از یکپارچه‌سازی به معنی حفاظت یاد شده است (گونیلی، ۱۳۶۳). این واژه در فرهنگ عمید به معنای «درست، تمام، کامل، و نقیض تکه‌تکه» به کار رفته است (عمید، ۱۳۵۹). افتخاری به نقل از دایره‌المعارف بریتانیکا یکپارچه‌سازی را به معنی «فرایندی که اراضی پراکنده را به یک واحد کامل تبدیل می‌کند» تعریف کرده است (افتخاری، ۱۳۸۲). طالب یکپارچه‌سازی را شیوه‌ای برای استفاده از ماشین‌آلات و ابزار جدید زراعی در سطحی از زمین می‌داند که باعث کاهش هزینه تولید و توسعه کشت‌های تجاری می‌شود. از نظر وی کاربرد

شیوه‌ها و فنون جدید کشاورزی در ارتباط مستقیم با سطح اراضی واحد بهره‌برداری است» (طالب، ۱۳۶۷). از دیدگاه افتخاری «یکپارچه‌سازی اراضی فرایندی از اصلاحات ارضی است که با تغییر در ساخت فضایی اراضی زراعی از طریق اصلاح مدیریت مزرعه، ضمن تحرک بخشی به اقتصاد روستایی، تحرک در ساختار نواحی روستایی و توسعه روستایی را تسهیل می‌کند» (افتخاری، ۱۳۷۵).

- مشارکت^(۱): از واژه‌هایی است که همانند بسیاری از مفاهیم علوم اجتماعی از پیچیدگی و ابهام خاصی برخوردار است. بنابراین پیدا کردن تعریفی از مشارکت که عموم صاحب‌نظران در مورد آن توافق نظر داشته باشند، کار ساده‌ای نیست. اندیشمندان و متخصصان مختلف این اصطلاح را به گونه‌های متفاوتی به کار می‌برند و هر کدام سعی می‌کنند آن را به شیوه‌ای خاص تعریف و تحدید نمایند. جامعه‌شناسان، علمای سیاست، روان‌شناسان اجتماعی، اقتصاددانان و عامه مردم این واژه را به روش خاص خود مورد استفاده قرار می‌دهند. نسیمی مشارکت را به معنای قبول همکاری آگاهانه و از روی میل و اراده، برای رسیدن به یک هدف خاص می‌داند که طی آن برای طرح مسئله، تصمیم‌گیری، اجرا، بهره‌برداری، مراقبت و بازنگری اهداف، از تمام امکانات گروهی استفاده می‌شود (نسیمی، ۱۳۸۲). به نظر هال^(۲) تعارض بین دیدگاه‌های عملگرایانه^(۳) و دیدگاه‌های عمدتاً فلسفی از مشارکت موجب شده است که مفهوم مشارکت تبدیل به یک مفهوم چندوجهی شود و در طی زمان با معانی متفاوتی هویدا شود؛ در نتیجه مشارکت مردمی در معنای عام خود همانند سایر واژگان حوزه علوم اجتماعی- انسانی تحت شرایط اجتماعی متفاوت معانی متعددی پیدا کرده است و پرسش‌هایی چون: فعالیت مشارکتی تا چه حد ضروری و مطلوب است؟ اهداف آن کدام است؟ آیا مشارکت در مقام اجراست و یا در مقام تصمیم‌گیری نیز می‌باشد؟ از پرسش‌هایی هستند که بر اساس تعریف مشارکت پاسخ‌های متفاوتی به آنها داده شده است (سجادی، ۱۳۸۷).

عوامل مؤثر در پراکندگی اراضی زراعی

در پراکنده بودن اراضی زراعی یک واحد بهره‌برداری عوامل مختلفی مؤثرند که عبارت‌اند از:

الف- اصلاحات ارضی

تجربیات تاریخی کشورهای مختلف این حقیقت را آشکار می‌کند که اصلاحات ارضی در بسیاری از کشورها موجب پراکندگی اراضی شده است. نوع پراکندگی که با انجام اصلاحات ارضی پدید می‌آید، هم به بهره‌برداری‌ها مربوط می‌شود و هم به قطعات داخل آنها. به این معنا که پس از اصلاحات، نه تنها بهره‌برداری‌ها افزایش یافته بلکه هر واحد بهره‌برداری نسبت به قبل، از قطعات بیشتری تشکیل می‌شود (احمدی، ۱۳۸۲).

ب- ارث

مسئله ارث که دارای ریشه‌های اجتماعی و مذهبی در جوامع روستایی است، از عوامل عمده تقطیع اراضی محسوب می‌شود، چرا که معمولاً بعد از فوت یا ازکارافتادگی زارع، زمین میان وارثان تقسیم می‌شود (تقوایی، ۱۳۷۶). این مسئله در کشورهای اسلامی و اروپای غربی به عنوان عامل پراکندگی اراضی گزارش شده است (احمدی، ۱۳۸۲).

ج- خرید و فروش

خرید و فروش قطعات زمین زراعی بین بهره‌برداران نیز از عواملی است که می‌تواند تقطیع بیش از پیش بهره‌برداری‌ها را باعث شود. اما چنانچه با وضع مقرراتی بتوان خرید و فروش اراضی را در جهت تقویت تجمیع اراضی هدایت نمود، این عامل می‌تواند به یکی از راه‌کارها و سیاست‌های بسیار مؤثر و در عین حال کم‌خرج در جهت یکپارچه‌سازی اراضی تبدیل گردد (احمدی، ۱۳۸۲).

د- عوامل محیطی و بوم‌شناختی

اراضی زراعی در روستاها از نظر دوری و نزدیکی به جاده‌های ارتباطی، دسترسی به آب، کیفیت خاک، شیب زمین، سیل‌گیر بودن، ارتفاع، مورفولوژی، توپوگرافی زمین، نوع اقلیم و غیره شرایط یکسانی ندارند و هر کدام از این عوامل به نوبه خود باعث پراکندگی و تقطیع اراضی زراعی در روستاها می‌گردند (تقوایی، ۱۳۷۶).

ه- عوامل اجتماعی و فرهنگی

ساختار سنتی و مذهبی جوامع روستایی ایران و حاکمیت قوانین خاص همچون وقف، از جمله عوامل مهم اجتماعی مؤثر در پراکندگی اراضی زراعی محسوب می‌شود. سنت و آداب فرهنگی، تحول در خانواده‌های گسترده، و تغییر و تحول در شیوه‌های بهره‌برداری از زمین همچون اجاره‌های مالکانه، رشد جمعیت و عوامل متعدد دیگر، از جمله عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر در پراکندگی اراضی هستند (نوروزیان، ۱۳۷۸).

د- عامل کالبدی

عوامل کالبدی و همچنین دخالت‌های انسان در شکل طبیعی زمین (جاده، نهر و غیره)، در پراکندگی اراضی مؤثرند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در فرانسه، هندوستان، ایرلند غربی و برخی مناطق ایران عوامل کالبدی همچون ریخت‌شناسی، توپوگرافی زمین، نوع پوشش گیاهی زمین، کیفیت خاک، دسترسی به آب، تناوب و جابجایی محصولات بر حسب اقلیم، فاصله مکانی اراضی از روستا، و شبکه هیدرولوژی در تقطیع اراضی نقش دارند (احمدی، ۱۳۸۲). انواع کاربری‌های اراضی با توجه به نوع جامعه از لحاظ رشد و توسعه، ساختار اقتصادی-اجتماعی، و زمان از عوامل عمده در پراکندگی اراضی محسوب می‌شوند. از جمله عوامل عمده مرتبط با کاربری می‌توان به حصارکشی، تنوع سکونتگاه‌های روستایی، به ویژه نوع پراکندگی هسته‌ای، پل‌ها، کانال‌ها، راه‌آهن، ایجاد صنایع و سایر تأسیسات، تغییر شیوه بهره‌برداری، خانه‌سازی و تغییر کاربری اراضی از زراعت به باغداری و غیره اشاره کرد که همگی در پراکندگی اراضی زراعی نقش عمده‌ای دارند (نوروزیان، ۱۳۷۸).

پیشینه پژوهش

امینی و همکاران، مطالعه‌ای با هدف بررسی و مقایسه دلایل مخالفت بهره‌برداران با اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی در شهرستان کرمانشاه و منطقه نجات استان اصفهان انجام داده‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که در دو منطقه مورد مطالعه، ناآگاهی صاحبان زمین‌های زراعی، نامناسب بودن روش‌های فنی اجرای طرح‌ها و نبود قوانین روشن در زمینه یکپارچه‌سازی اراضی، عمده‌ترین موانع پیشبرد این فرایند هستند. همچنین نشان داده شد که در روستاهای متقاضی طرح یکپارچه کردن اراضی، مالکیت‌ها بزرگ‌تر، پراکندگی قطعات بیشتر، تعداد بهره‌برداران کمتر، بهره‌برداران باسوادتر و جوان‌تر، فاصله تا مراکز خدمات کمتر، و تعداد برنامه‌های آموزشی- ترویجی بیشتر بوده است (امینی و همکاران، ۱۳۸۶).

وثوقی و فرجی در مطالعه‌ای موردی، با هدف بررسی میزان تمایل مالکان به مشارکت در یکپارچه‌سازی اراضی مزروعی و شناسایی عوامل اجتماعی- اقتصادی مؤثر بر تمایل کشاورزان صاحب زمین پرداخته‌اند. نتایج آنها گواه این است که متغیرهای سواد، فراهم بودن فرصت‌های شغلی، میزان مالکیت زمین، اعتماد مردم به یکدیگر، اعتماد مردم به دولت و عوامل انگیزشی، رابطه معنی‌داری با میزان تمایل مالکان به مشارکت در یکپارچه‌سازی دارند (وثوقی و فرجی، ۱۳۸۵).

تحقیق گونزالس گارسیا در اسپانیا نشان می‌دهد که برنامه‌های یکپارچه‌سازی گامی مهم در بهبود کارایی نیروی کار و بهره‌وری بهینه اراضی زراعی است، و افزایش آگاهی کشاورزان در مورد نتایج اقتصادی و اجتماعی یکپارچه‌سازی اراضی، انتقال اطلاعات مفید از مروجان به کشاورزان، و برنامه‌های حمایتی دولت، عوامل مؤثر در پذیرش یکپارچه‌سازی هستند (Gonzales, 2002).

مطالعات ویتی کاینن در اروپا نشان می‌دهد که موجه‌ترین دلیل برای سودمند بودن برنامه‌های یکپارچه‌سازی اراضی، اندازه قطعات و کاهش تعداد قطعات است. وجود تفاوت در دسترسی برخی از اراضی به جاده‌ها و منابع آبی، باعث می‌شود که تعویض اراضی و یکپارچه کردن آنها با مشکلات زیادی همراه باشد (Vitikainen, 2004).

رؤسا و فلوریان در مطالعه خود در رومانی نشان می‌دهند که بررسی ظرفیت‌های مناطق، توسعه روش‌های ارزشیابی زمین، افزایش دانش ارزیابان زمین، و وضع یک چارچوب حقوقی مناسب در مورد یکپارچه‌سازی برای اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی ضروری است (Rusa and Florian, 2002).

نوروزیان نشان داد که عدم اطمینان به اجرای طرح، ترس از دست‌دادن زمین‌های خوب، و عدم آگاهی از ماهیت یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی، از مهم‌ترین دلایل مخالفت بهره‌برداران با اجرای طرح یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی، و بالارفتن درآمد، راحت‌شدن کشت و کار، استفاده از تسهیلات، و صرفه‌جویی در وقت، از مهم‌ترین دلایل موافقت جامعه مورد مطالعه بوده است (نوروزیان، ۱۳۷۸).

زارع در شهرستان فسا در استان فارس نشان داد که بیش از ۷۵ درصد از بهره‌برداران نسبت به یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی ابراز تمایل کرده‌اند. او مهم‌ترین دلایل مخالفان یکپارچه‌سازی را داشتن زمین‌های کشاورزی وسیع و قطعات بزرگ، پیشینه ذهنی منفی نسبت به سیاست‌های دولتی در خصوص زمین‌های کشاورزی، و عدم اطمینان از حسن اجرای طرح بیان نمود (زارع، ۱۳۷۹).

تعریف عملیاتی متغیرهای پژوهش

متغیرها را می‌توان به دو صورت مفهومی و عملیاتی تعریف کرد. در تعریف مفهومی، یک واژه توسط واژه‌های دیگر تعریف می‌شود؛ این تعریف به شناسایی ماهیت یک پدیده کمک می‌کند و نقش مهمی را در فرایند منطقی تدوین فرضیه‌ها ایفا می‌نماید. تعریف مفهومی را باید به تعریف عملیاتی تبدیل کرد تا بتوان آن را مشاهده یا قابل اندازه‌گیری کرد. تعریف عملیاتی محقق را در آنچه که باید انجام گیرد و در شیوه انجام گرفتن راهنمایی می‌کند. بنابراین، تعریف عملیاتی برگرداندن مفاهیم به امور واقعی و قابل مشاهده است (سرمد و دیگران، ۱۳۸۶). در این قسمت به تعریف عملیاتی متغیر وابسته و متغیرهای مستقل می‌پردازیم.

مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه سازی اراضی: فرایندی است که از طریق آن کشاورزان ترغیب می‌شوند تا اراضی پراکنده خود را از طریق معاوضه، فروش یا راه‌های دیگر، به یک واحد کامل و یکپارچه تبدیل کنند.

اطلاعات و آگاهی مالکان از یکپارچه سازی: عبارت است از میزان آشنایی کشاورزان با مفهوم یکپارچه سازی و آگاهی از معایب و مزایای یکپارچه سازی. این متغیر در دو مرحله مورد سنجش قرار گرفت: در مرحله اول، مفهوم یکپارچه سازی بررسی شد، و در مرحله دوم برای بررسی میزان آشنایی کشاورزان با مزایا و معایب یکپارچه سازی از ۹ گویه ۵ گزینه‌ای استفاده گردید.

مالکیت زمین: مقدار زمینی است که به صورت عرفی و قانونی در تملک کشاورزان است و هر گونه تغییر در زمین منوط به اجازه مالک می‌باشد. برای اندازه‌گیری این متغیر، سؤالاتی مشتمل بر مقدار مالکیت، تعداد قطعات و اندازه قطعات از کشاورزان پرسیده شد.

اعتماد متقابل مالکان به همکاران: منظور، میزان اعتمادی است که کشاورزان به یکدیگر دارند. این متغیر از طریق ۹ گویه ۵ گزینه‌ای مورد بررسی قرار گرفت.

اعتماد مالکان به دولت: به معنای میزان مقبولیت و جایگاهی است که دولت بین کشاورزان داراست. برای سنجش این بعد از ۵ گویه ۴ گزینه‌ای استفاده شد.

عضویت مالکان در گروه‌های ثانوی: عبارت است از میزان همکاری و عضویت کشاورزان در تشکل‌های روستایی مثل شرکت تعاونی روستایی، هیئت امنای مسجد، انجمن اولیا و مربیان و غیره، که از طریق ۶ گویه ۵ گزینه‌ای مورد بررسی قرار گرفت.

روش تحقیق و جامعه آماری

در این پژوهش با توجه به اهداف آن، اطلاعات به صورت میدانی و با استفاده از فن پرسشنامه جمع‌آوری شد. با توجه به آمار مدیریت جهاد کشاورزی استان ایلام، شهرستان شیروان و چرداول، که دارای بیشترین پراکندگی اراضی نسبت به سایر شهرستان‌های این استان است، به عنوان جامعه آماری انتخاب شد. جامعه آماری این

پژوهش تعداد ۸۰۹۹ بهره‌بردار این شهرستان هستند. به دلیل گسترده بودن شهرستان مورد مطالعه، ۴ دهستان از بین ۸ دهستان واقع در ۳ بخش شهرستان یادشده انتخاب شد. از میان این تعداد بهره‌بردار، حجم نمونه مورد مطالعه با استفاده از فرمول کوکران برآورد گردید (امینی و همکاران ۱۳۸۶). به دلیل محدودیت های مالی و زمانی تحقیق، ۱۳۷ بهره‌بردار به عنوان نمونه آماری این پژوهش انتخاب شدند و پرسشنامه در اختیار آنان قرار گرفت؛ ولی بعد از بررسی پرسشنامه‌ها ۱۳۲ عدد از آنها قابل استفاده بودند که در نهایت مورد بررسی قرار گرفتند. به منظور تعیین قابلیت اعتماد یا پایایی پرسشنامه، آزمون مقدماتی در یکی از روستاهای خارج از نمونه آماری انجام گرفت و پرسش‌ها مورد بازبینی و تصحیح قرار گرفتند. روایی عوامل مورد سنجش در پرسشنامه از روش تحلیل عاملی با استفاده از ضریب KMO^(۴)، و پایایی آن نیز با آلفای کرونباخ^(۵) ارزیابی شد. ضریب آلفای کرونباخ و KMO محاسبه شده به ترتیب ۰/۸۲ و ۰/۶۴ درصد به دست آمد.

فرضیات

- ۱- میان میزان تحصیلات مالکان و مشارکت در یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۲- میان اطلاعات و آگاهی مالکان از یکپارچه‌سازی و مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۳- میان میزان مالکیت زمین و تمایل مالکان به مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۴- میان میزان اعتماد مالکان به همدیگر و مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۵- میان اعتماد مالکان به دولت و مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۶- میان عضویت مالکان در گروه‌های ثانوی و مشارکت در طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

تحلیل یافته‌ها

ویژگی‌های فردی بهره‌برداران

طبق جدول ۱ ملاحظه می‌شود که میانگین سنی بهره‌برداران ۴۷ سال و سن بهره‌برداران در محدوده ۲۶-۸۰ سال قرار دارد. میانگین سابقه اشتغال به کار کشاورزی بهره‌برداران ۳۰ سال، و تعداد افراد تحت تکفل هر بهره‌بردار به‌طور متوسط ۵/۰۱ نفر است. بیش از ۱۳ درصد از نمونه آماری مورد مطالعه بی‌سواد، ۳۵ درصد دارای سواد خواندن و نوشتن، و بیش از ۵۱ درصد از بهره‌برداران مورد مطالعه دارای تحصیلات ابتدایی و بالاتر هستند.

جدول ۱- ویژگی‌های فردی بهره‌برداران

ویژگی‌های فردی	طبقه	فراوانی	درصد	میانگین
گروه‌های سنی	۲۶ تا ۴۰ سال	۳۳	۲۵	۴۷/۴
	۴۱ تا ۵۴ سال	۶۰	۵۸/۷۵	
	۵۵ تا ۶۸ سال	۲۲	۱۱/۲۵	
	بیشتر از ۶۸ سال	۱۷	۵	
سابقه کار کشاورزی	۵ تا ۱۹ سال	۲۳	۱۲/۵	۳۰/۲۵
	۲۰ تا ۳۳ سال	۵۸	۵۶/۲۵	
	۳۴ تا ۴۷ سال	۳۵	۲۷/۵	
	بیشتر از ۴۷ سال	۱۶	۳/۷۵	
میزان تحصیلات	بی سواد	۲۴	۱۳/۷۵	--
	خواندن و نوشتن	۴۱	۳۵	
	پنجم ابتدایی	۴۰	۳۳/۷۵	
	دیپلم	۲۰	۸/۷۵	
	بالاتر از دیپلم	۲۰	۸/۷۵	
افراد تحت تکفل	--	--	--	۵/۰۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های ساختاری زمین‌های کشاورزی

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که در شهرستان شیروان و چرداول به‌طور متوسط ۹۵ درصد از بهره‌برداران به‌طور همزمان به زراعت دیم و آبی، و تنها ۵ درصد از آنان به زراعت آبی مشغول‌اند. تعداد قطعات زراعی آبی بین ۱ تا ۲۰ قطعه است، متوسط تعداد این قطعات ۵/۶۰ قطعه و میانگین مساحت قطعات ۱/۴ هکتار است. تعداد قطعات زراعی دیم بین ۱ تا ۳۰ قطعه، متوسط تعداد این قطعات ۴/۴۷، و میانگین مساحت قطعات ۲/۸ هکتار است. منابع آبی اراضی کشاورزان، قنات، رودخانه و چاه عمیق است که سهم هر یک به ترتیب ۳۲/۵، ۲۳/۷ و ۲۱/۳ درصد و سهم «چاه عمیق و قنات» به صورت توأم ۲۲/۵ درصد می‌باشد.

جدول ۲- ویژگی‌های ساختاری زمین‌های کشاورزی

متغیر	میزان مالکیت اراضی آبی (هکتار)	تعداد قطعات اراضی آبی	اندازه قطعات اراضی آبی (مترمربع)	میزان مالکیت اراضی دیم (هکتار)	تعداد قطعات اراضی دیم	اندازه قطعات اراضی دیم (مترمربع)
میانگین	۸.۷۳	۵.۶	۱۴۶۸۳.۷۵	۱۱.۷۱	۴.۴۷	۲۸۱۱۲.۵
انحراف معیار	۱۵.۸۲	۴.۵۳	۸۵۴۳.۵۳	۱۲.۷۳	۴.۹۹	۳۲۲۴۲.۴۴
دامنه تغییرات	۱۳۹	۱۹	۶۵۰۰۰	۸۰	۳۰	۲۰۰۰۰۰
کمترین	۱	۱	۵۰۰۰	۰	۱	۰
بیشترین	۱۴۰	۲۰	۷۰۰۰۰	۸۰	۳۰	۲۰۰۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

موانع بازدارنده اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی

براساس جدول ۳، مهم‌ترین موانع اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی از دیدگاه کشاورزان، بالا بودن هزینه‌های طرح، عدم همکاری مرکز خدمات کشاورزی، عدم اعطای کمک مالی دولت از طریق وام و کمک بلاعوض هستند، و کم‌اهمیت‌ترین عوامل عبارت‌اند از: عدم همکاری معاونت آب و خاک، و عدم یکپارچه‌سازی به دلیل پراکنده بودن اراضی.

جدول ۳- موانع بازدارنده اجرای طرح یکپارچه سازی اراضی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای	موانع موجود
۱	۴۰/۸	۱/۰۹۸	۲/۶۹	بالا بودن هزینه‌های طرح
۲	۴۵/۸	۱/۱۲۴	۲/۴۵	عدم همکاری مرکز خدمات
۳	۴۷/۱	۱/۱۶۹	۲/۴۸	عدم اعطای وام یکپارچه‌سازی
۴	۴۷/۴	۱/۰۱۶	۲/۱۴	عدم یکپارچه‌سازی به دلیل بزرگ بودن اندازه قطعات
۴	۴۷/۴	۱/۰۲۴	۲/۱۶	بی‌اطلاعی بهره‌برداران از فواید یکپارچه‌سازی
۵	۴۸/۷	۱/۰۹۷	۲/۲۵	مخالفت بهره‌برداران با انجام طرح
۶	۵۰/۷	۱/۱۵۸	۲/۲۸	نبودن فرد یا افرادی که طرح را اجرا کنند
۷	۵۷/۳	۱/۱۵۳	۲/۰۱	عدم یکپارچه‌سازی به دلیل پراکنده بودن اراضی
۸	۶۱/۶	۱/۳۵۱	۲/۱۹	عدم همکاری معاونت آب و خاک

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۴- رابطه میان تمایل به مشارکت بهره‌برداران در اجرای طرح یکپارچه‌سازی با

متغیرهای مستقل

متغیر اول	متغیر دوم	r_s	P
مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی	میزان تحصیلات	۰/۵۲۴***	۰/۰۰۰
	میزان آگاهی از مفهوم یکپارچه‌سازی	۰/۴۹۲***	۰/۰۰۰
	میزان مالکیت	۰/۲۷۶*	۰/۰۱۳
	میزان اعتماد متقابل مالکان به یکدیگر	۰/۲۳۳*	۰/۰۳۷
	میزان اعتماد مالکان به دولت	۰/۳۷۸***	۰/۰۰۱
	عضویت مالکان در گروه‌های ثانوی	۰/۲۲۸*	۰/۰۴۲

***: معنی‌داری در سطح ۰/۰۱، *: معنی‌داری در سطح ۰/۰۵

r_s : ضریب همبستگی اسپیرمن، n : سطح معنی‌داری

مأخذ: یافته‌های پژوهش

آزمون فرضیه‌ها

- فرضیه ۱- جدول ۴ نشان می‌دهد که میان سطح سواد بهره‌برداران و تمایل آنها به اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/01$ ($I_s = 0/524$) وجود دارد. بنابراین، کشاورزان با سطح سواد بالاتر، تمایل بیشتری نیز به اجرای طرح یکپارچه‌سازی دارند. علت این رابطه را می‌توان چنین تبیین کرد که با بالا رفتن سطح سواد، دید افراد نسبت به فواید و مزایای یکپارچه‌سازی بازتر و تمایل آنها برای اجرای طرح افزایش خواهد یافت.

- فرضیه ۲- نتایج حاصل از بررسی رابطه میان میزان آگاهی بهره‌برداران و مشارکت آنها در اجرای طرح یکپارچه‌سازی حاکی از آن است که میان این دو متغیر رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/01$ ($I_s = 0/492$) وجود دارد (جدول ۴). بنابراین، بهره‌برداران با آگاهی بیشتر نسبت به طرح، تمایل بیشتری نیز به اجرای آن دارند. علت این همبستگی را می‌توان چنین توصیف کرد که فرد با داشتن اطلاعات از موضوع، آن را بررسی و به مزایا و معایب آن توجه می‌کند. این آگاهی موجب بالا رفتن قدرت تجزیه و تحلیل مسائل و انتخاب راه‌حل‌های مناسب برای رفع مشکل می‌گردد.

- فرضیه ۳- همان‌طور که در جدول ۴ نشان داده شده است، رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/05$ ($I_s = 0/276$) و $n = 0/013$) میان میزان مالکیت بهره‌برداران و مشارکت آنها در اجرای طرح یکپارچه‌سازی وجود دارد. بنابراین، بهره‌برداران با مقدار زمین‌های تحت تملک بیشتر، تمایل بیشتری به مشارکت در اجرای طرح دارند. دلایل این افزایش تمایل را می‌توان چنین توصیف کرد: ۱- یکپارچه‌سازی باعث حذف مرزهای اضافی زیادی که بر اثر قطعه‌قطعه شدن اراضی به وجود آمده است، و در نتیجه موجب افزایش مساحت زمین‌های زیر کشت می‌شود؛ ۲- یکپارچه شدن قطعات زراعی، باعث استفاده بهینه از منابع تولید و وسائل و ادوات مکانیزه و حذف جابجایی‌های زیاد این وسائل می‌شود.

- فرضیه ۴ - نتایج حاصل از بررسی رابطه میان میزان اعتماد مالکان به یکدیگر و تمایل آنها به اجرای طرح یکپارچه‌سازی که در جدول ۴ آمده، گواه این مطلب است که میان این دو متغیر رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/05$ ($r_s = 0/233$) وجود دارد. بنابراین بهره‌بردارانی که میزان اعتماد آنها به یکدیگر بیشتر است، تمایل بیشتری به اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی دارند. از آنجا که کشت گروهی مستلزم اعتماد به یکدیگر و کار گروهی، تعاون، توجه به آرای دیگران و همکاری است، بهره‌بردارانی که میزان اعتماد آنها به یکدیگر بیشتر است، تمایل بیشتری نیز به اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی دارند.

- فرضیه ۵ - نتایج حاصل از بررسی رابطه میان میزان اعتماد مالکان به دولت و تمایل آنها به اجرای طرح یکپارچه‌سازی نشان می‌دهد که میان این دو متغیر رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/05$ ($r_s = 0/378$) وجود دارد (جدول ۴). هرچه کشاورزان به دولت اعتماد بیشتری داشته باشند، مشارکت آنها در اجرای طرح مؤثرتر خواهد بود، و بالعکس. در تبیین این رابطه باید گفت از آنجا که یکپارچه‌سازی از طرف دولت به اجرا در می‌آید، اعتماد مردم به دولت و نحوه اجرای آن در اندیشه مشارکت‌جویان تأثیر خواهد داشت و میزان اعتماد کشاورزان به دولت راه را برای ابراز تمایل به مشارکت در یکپارچه‌سازی هموار می‌کند.

- فرضیه ۶ - با توجه به نتایج جدول ۴، میان میزان عضویت مالکان در گروه‌های ثانوی و مشارکت آنها در اجرای طرح یکپارچه‌سازی رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح $0/05$ ($r_s = 0/228$) وجود دارد. بنابراین، بهره‌بردارانی که میزان همکاری آنها با گروه‌های ثانویه (تشکل‌های روستایی) بیشتر است، تمایل بیشتری به اجرای طرح دارند. این افزایش تمایل را می‌توان چنین توجیه کرد که با عضویت در گروه‌های ثانوی، تصمیم‌گیری جمعی افزایش می‌یابد، مالکان پراکندگی زمین‌ها را یک مشکل تلقی می‌کنند، و راه‌حل آن را در مشارکت در یکپارچه‌سازی می‌یابند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش، به منظور ادامه کار یکپارچه‌سازی اراضی و تسریع آن پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

- به علت همبستگی زیاد بین مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه‌سازی و میزان آگاهی آنان از موضوع، پیشنهاد می‌شود به طرق مختلف، به‌ویژه از طریق رسانه‌های جمعی، اطلاعات لازم در مورد مزایای طرح در اختیار آنها قرار گیرد. همچنین برای ترغیب بیشتر مالکان به مشارکت در اجرای طرح، کلاس‌های آموزشی همراه با بازدید از طرح‌های انجام شده موفق و در حال اجرا، برگزار گردد؛
- با توجه به همبستگی معنی‌دار میان میزان عضویت در گروه‌های ثانوی (تشکل‌های روستایی) و تمایل مالکان به مشارکت در یکپارچه‌سازی، پیشنهاد می‌شود دولت بسترهای لازم را جهت ایجاد تشکل‌ها و گروه‌های میانجی و سازمان‌های غیردولتی فراهم آورد؛
- نتایج فرضیه ۳ نشان می‌داد که میان میزان مالکیت بهره‌برداران و مشارکت آنها در اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی همبستگی وجود دارد. از این رو، رفع بسیاری از مخالفت‌های بهره‌برداران مستلزم اصلاح روش اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که هزینه‌های اجرای طرح با توجه به میزان مالکیت و میزان پراکندگی زمین‌های هر زارع محاسبه گردد و از زارعانی که دارای مالکیت بیشتر و زمین‌های پراکنده‌تری هستند، هزینه بیشتری گرفته شود تا زارعان با مالکیت کمتر ترغیب شوند در طرح یکپارچه‌سازی اراضی مشارکت فعال‌تری داشته باشند؛
- بر اساس نتایج جدول ۳، از میان عوامل بازدارنده اجرای طرح یکپارچه‌سازی، عامل بالا بودن هزینه‌های طرح مهم‌ترین مانع اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی از دیدگاه کشاورزان است. از طرفی هم با توجه به این که عملیات یکپارچه‌سازی اراضی نیاز به سرمایه‌گذاری و هزینه‌هایی جهت احداث کانال، جاده‌های فرعی میان مزارع و

تأسیسات دیگر دارد، پیشنهاد می‌شود دولت با همکاری دستگاه‌های مرتبط، تسهیلات اعتباری در اختیار کشاورزان ذی‌نفع قرار دهد؛ و

- با توجه به اینکه کیفیت زمین‌ها در روستاهای مجاور و حتی در نقاط مختلف یک روستا متفاوت است، متقاعد کردن کشاورزان برای یکپارچه‌سازی اراضی کار دشواری به حساب می‌آید؛ از این رو، بهتر است که در مراحل اولیه برای اینکه کشاورزان محاسن یکپارچه‌سازی را لمس کنند، از روش معاوضه موقت زمین استفاده شود. معاوضه دو طرفه بین زارعان معمولاً برای چند سال زراعی، بین بهره‌برداران ساکن در یک روستا یا روستاهای هم‌جوار در قالب توافقات شفاهی و قراردادهای غیررسمی و از طریق وساطت ریش سفیدان محلی صورت می‌گیرد. معمولاً در این حالت هیچ پولی بین بهره‌برداران رد و بدل نمی‌شود و بعد از گذشت چند سال زراعی در صورت رضایت طرفین، قرارداد موقت میان آنها شکل رسمی به خود می‌گیرد.

یادداشت‌ها

1. participation
2. Hall
3. pragmatistic
4. Kaiser-Meyer-Olkin
5. Cronbach's alpha

منابع

- احمدی، ع. (۱۳۸۲)، *بررسی موانع و مشکلات پیشبرد یکپارچه‌سازی اراضی در شهرستان کرمانشاه و منطقه نجانان استان اصفهان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسعه روستایی. اصفهان: دانشگاه صنعتی اصفهان.
- افتخاری، ع. (۱۳۷۵)، *فرایند یکپارچه‌سازی اراضی زراعی در جهان و ایران*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- افتخاری، ع. (۱۳۸۲)، *توسعه کشاورزی (مفاهیم، اصول، روش تحقیق، برنامه‌ریزی در یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی)*. تهران: سمت.

- امینی، ا. احمدی، ع. و پاپزن، ع. (۱۳۸۶)، «بررسی و مقایسه دلایل مخالفت بهره‌برداران با اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی در شهرستان کرمانشاه و منطقه لنجانان استان اصفهان». *مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی* دانشگاه صنعتی اصفهان. سال ۱۱، شماره ۴۱.
- تقوایی، م. (۱۳۷۶)، «معرفی و مقایسه زمانی- مکانی عوامل مؤثر در خرد شدن و پراکندگی اراضی زراعی و مسئله یکپارچه سازی». *نشریه علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*. شماره ۹.
- زارع، ا. (۱۳۷۹)، «پراکندگی اراضی در استان فارس، آثار و علت‌ها». *مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران*. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- سجادی، س. (۱۳۸۷)، *ارزیابی میزان تغییرات شرکت های تعاونی تولید روستایی شهرستان قاینات در دوره پس از خودگردانی*، پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی. بیرجند: دانشگاه آزاد اسلامی.
- سرمد، ز. و همکاران (۱۳۸۶)، *روش های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگاه.
- طالب، م. (۱۳۶۷)، «عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی و لزوم یکپارچگی زمین‌های واحد بهره‌برداری». *رشد جغرافیا*. شماره ۱۱.
- عمید، ح. (۱۳۵۹)، *فرهنگ عمید*. تهران: امیر کبیر.
- گونیلی، ا. (۱۳۶۳)، *فرهنگ کشاورزی ایران*. تهران: امیر کبیر.
- نسیمی، ع. (۱۳۸۲)، *مقدمه‌ای بر سیاست‌گذاری نوین کشاورزی*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- نوروزیان، م. (۱۳۷۸)، *تحلیلی بر مسائل یکپارچه‌سازی اراضی در بخش مرکزی شهرستان بستان آباد*. پایان نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: دانشکده جغرافیا.
- وثوقی، م. و فرجی، ا. (۱۳۸۵)، «پژوهشی جامعه‌شناختی در زمینه عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان به مشارکت در یکپارچه‌سازی اراضی مزروعی (مطالعه موردی روستاهای زرین شهر)». *فصلنامه جامعه شناسی ایران*. سال ۷، شماره ۲.
- Damen, J. (2002), "Development of land consolidation in the Netherlands from project objective to project instrument". Available on: http://www.landentwicklung-muenchen.de/cd_eec_conference/6_western_european_experience/6_damen/os_s_damen.pdf.

-
- Gonzales Garcia, I. (2007), "Land consolidation in Spain :the land registry perspective". UNECE WPLA Workshop, 24th-25th May, Munich.
Available on: <http://www.registradores.org>.
- Rusa, M. and Florian, V. (2002), "Land fragmentation and land consolidation in the agricultural sector (case study from Romania)".
Available on: http://www.landentwicklung-muenchen.de/cd_ ceec_ conference/case_studies\romanian.
- UN, FAO, and ILO (1956), ***Progress in Land Reform, Second Report***. New York: United Nations, Department of Economic Affairs.
- Vitikainen, A. (2004). An overview of land consolidation in Europe. ***Nordic Journal of Surveying Real Estate Research***, Vol. 1, No. 1: 124-136.